

Historiebrug

Man kalder det historiebrug, når nogen bruger fortid til noget i nutiden. Man kan skelne mellem en række forskellige former for historiebrug:

Historie som læremester: Når vi bruger erfaringer fra fortiden som begrundelse for de valg, vi træffer i nutiden. For eksempel: "Danmark skal holde sig ude af internationale konflikter. Se selv, hvordan det gik i 1864."

Historie som perspektiv eller spejl: Når vi bruger fortiden til at skabe et møde med noget fremmed og anderledes. For eksempel: "Indtil 1864 var det danske rige en multinational stat, hvor indbyggerne både talte dansk og tysk."

Historie som identitetsdannelse: Når vi danner "jeg-" og "vi-følelse" ved brug af fortid. For eksempel: "Vi danskere går ind for folkestyre, fordi vi allerede i 1849 fik vores demokratiske grundlov."

Historie som argument: Når fortid bruges som argument i aktuelle politiske diskussioner. "En grænsebom mellem Danmark og Tyskland går imod den åbenhed og forsoning i grænselandet, som vi har arbejdet på i mange år."

Historie som underholdning: Når fortid bruges til fornøjelse og tidsfordriv. For eksempel i tv-serien "1864".

Historie som (videnskabs)fag: Når vi studerer fortid på linje med andre videnskabelige fagområder. For eksempel kan undersøgelser af fortiden formidles i bøger, artikler og museumsudstillinger.

Opgave

- 1) Find selv på andre eksempler end de nævnte.
- 2) Er nogle former for historiebrug efter din/jeres opfattelse "bedre" eller mere acceptable end andre? Hvorfor/hvorfor ikke?
- 3) Hvilken form for historiebrug er der tale om på billedet side 149?

Læs mere: Anders Hassing og Christian Vollmond: *Fra fortid til historie*, Columbus 2017, s. 11.

INDUSTRIALISERINGEN

Danmark var først og fremmest et landbrugsland, og det blev det ved med at være helt frem til midten af 1900-tallet. Men der skete en række forandringer i midten af 1800-tallet, der var med til at skabe en generel ændring af **strukturene** i det danske samfund. For at forstå denne udvikling må vi kigge nærmere på, hvad der skete i landbosamfundet, der blev økonomisk lokomotiv for udviklingen.

Struktur: Samfundets opbygning fx forholdet mellem samfundets klasser og sociale- og politiske institutioner.

Kornsalgperioden

Fra omkring 1830 begyndte priserne på landbrugsprodukter, især korn, igen at stige efter en række år med faldende priser og efterspørgsel. Den danske landbrugsproduktion steg og kunne derved modsvare den stigende indenlandske og udenlandske efterspørgsel. Den samlede værdi af landbrugsproduktionen blev i perioden fra 1830 til 1875 mere end tredoblet, og tiden er blevet kaldt kornsalgperioden.

Den stigende efterspørgsel skyldtes primært, at der var en generel befolkningstilvækst i Europa, men også, at industrialiseringen i anden halvdel af 1800-tallet spredte sig fra England til det vestlige Europa, hvilket betød, at en stigende del af befolkningerne var beskæftiget uden for landbruget. Det var tilfældet i Tyskland og i England, og fra 1830 begyndte man gradvis at ophæve importbegrænsningerne på landbrugsvarer.

Den indenlandske efterspørgsel skyldtes ligeledes, at den danske befolkning voksede, og at stadig flere mennesker boede uden for landbruget og derfor efterspurgt fødevarer.

De gode afsætningsmuligheder for korn var med til at motivere de danske selvejerbønder til at opdyrke mere jord og til at forbedre den eksisterende jord. Der blev investeret i nye redskaber som eksempelvis den mere effektive svingplov, og der blev introduceret nye plantesorter med større udbytte.

Udviklingen blev drevet frem af en række forudsætninger, blandt andet var der rigeligt med arbejdskraft på landet på grund af det stigende befolkningstal i landbosamfundet, især blandt husmændene, hvis andel blev fordoblet fra 1835 til 1900. Overalt var der husmænd og landarbejdere på sultegrænsen, der tog det arbejde, der blev udbudt, og til den løn, der blev tilbudt.

Også statsmagten så en mulighed i de gunstige priser, og der blev banet vej for billige lånemuligheder. I 1856 blev Landbohøjskolen oprettet som et sted, der forskede i nye muligheder for landbruget, og som uddannede kommende generationer til at forske i landbosamfundets vækstmuligheder. Man begyndte for eksempel at opdyrke den sandede hedejord, der i 1864 udgjorde cirka en fjerdedel af hele Jylland, og i 1866 oprettede man Det Danske Hedeselskab med det formål, at dette store uopdyrkede område skulle under plov.

Den opdyrkede jord

	1861	1891
Opdyrket jord	2038 km ²	2538 km ²
Procent af areal	53 %	66 %

Kilde: Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, bind 1, side 138.

▲ Dampskibet Zampa af København. Maleri af Carl Olsen, 1856.

Transportrevolutionen

Størst betydning for landbrugets afsætningsmuligheder og industriens fremkomst havde transportrevolutionen, som blev skabt af jernbaner og dampskibe.

Den første jernbanestrækning i Danmark gik mellem København og Roskilde og blev indviet i 1847. I 1914 var det danske jernbanenet udbygget

med 4000 kilometer jernbane, og særligt fra 1890 tog udviklingen fart. Også dampskibe gjorde sit indtog, men udkonkurrerede først sejlskibene på de længere ruter fra omkring 1900.

Begyndende industrialisering

Fra 1840'erne forplantede væksten i landbruget sig i byerhvervene. Det var i første omgang købmændene, der kom til at nyde godt af den øgede produktion af korn, der blev solgt videre til blandt andet Norge og England.

Kornsalgperiodens vækst skabte en øget købekraft i landbruget, der nu blev omsat i handel med byerhvervene. Landbrugets efterspørgsel på redskaber skabte grundlaget for at jernstøberier, maskinværksteder og teglværker, der kunne fremstille de varer, der var behov for i landbosamfundet.

Væksten i byerhvervene medførte, at det befolkningsoverskud i landbruget søgte mod byerne, hvor der var arbejde at finde på grund af den stigende efterspørgsel.

Staten spillede også en aktiv rolle i tilblivelsen af de mange nye erhvervsdrivende, og der blev oprettet lånekasser, sparekasser og kreditinstitutter.

BFI fordelt på udvalgte erhverv 1835-1914

	Mill. kroner				Procent			
	1835	1860	1894	1914	1835	1960	1894	1914
Landbrug	103	223	332	803	52	48	34	32
Håndværk	32	89	126	221	16	19	13	9
Industri			74	259			7	10
Handel	15	42	179	534	8	9	18	21
Offentlige ydeiser	14	23	57	144	7	5	6	5

Kilde: Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, bind 2, tabel 3.

Stat: Geografisk afgrænset, selvstændig politisk enhed under en fælles regering. Regering og centraladministration betegnes i bestemt form, staten.

BFI: Bruttofaktorindkomste, dvs BNP fratrukket alle indirekte skatter.

Befolkningens fordeling på erhverv i pct.

	Landbrug	Håndværk/industri	Handel	Øvrige
1834	57,5	21,3	4,2	17
1860	53,3	26,3	5,9	14,4
1890	45,9	27,9	9,9	16,3
1911	38,3	28,9	12,9	19,9

Kilde: Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, bind 1, side 142.

Produkter produceret på jernstøberi i Næstved, 1851-1852

117 plove	11 gravkors	5 tærskemaskiner	212 kakkelovne
62 rister	35 spyttebakker	67 skovle	42 hakkelsesmaskiner
70 vognbøsninger	4 fyrkarme	28 hestekrybber	26 staldvinduer
6 klaverbomme	42 zinkplader	179 tagvinduer	
31 vinkler	4 stangrister	42 vaskekedler	

Kilde: Askgård m.fl.: Det industrielle Danmark, Systime 1982, side 145.

tutioner, så der kunne optages lån til driftige håndværkere og fabrikanter, der kunne se en god forretning i at samles i større enheder og modsvare den stigende efterspørgsel.

I midten af 1800-tallet vandt aktieselskabsformen frem. Idéen byggede på handelskompagnerne, hvor man kunne indskyde kapital og derved mindske tabet, hvis et skib med last gik ned. I aktieselskabet skød investorer kapital ind i et selskab, uden at hæfte personligt for selskabets forpligtelser. Gik fabrikken, man havde investeret i, konkurs, var det kun den indskudte kapital, der gik tabt. Derved mindskede man risikoen og fik driftige og pengestærke borgere til at investere i den fremvoksende industri.

Næringsfrihed

Siden middelalderen havde konge- og statsmagten reguleret erhvervslivet ved at give købstæderne eneret på handel med varer fra oplandet, og håndværksfagene var reguleret gennem byernes forskellige håndværkerlav, der fik monopol på udøvelse af deres fag.

Udviklingen i 1800-tallet nødvendiggjorde løbende lempelser i næringslovgivningen, som man kaldte de love, der regulerede erhvervslivet. I den sidste del af enevældens tid var der sket en vis afvikling af statens økonomiske aktiviteter. Markedsøkonomien og liberalismen var på fremmarch i det nordvestlige Europa, og den fri danske forfatning var i sig selv et udtryk for, at Danmark fulgte udviklingen i Europa.

I grundloven kom den økonomiske liberalisme til udtryk i løftet om næringsfrihed. Dette blev ført ud i livet i 1857 med den såkaldte næringsfrihedslov, der ophævede de gamle håndværkerlav. **Kilde 44** er et uddrag af næringsfrihedsloven.

Næringsfrihedsloven

[...] 2. Til at vinde Borgerskab eller Næringsbeviis udkræves:

- 1) at den Paagjældende er fuldmyndig;
  - 2) at hans Bo ikke er under Opbuds- eller Fallitbehandling;
  - 3) at han ikke ved Dom er funden skyldig til Straf paa Æren eller offentligt Arbeide eller er under Tiltale for en Forbrydelse, der kan medføre saadan Straf;
  - 4) at han, saafremt han ikke har Indfødsret, oplyser, at han idetmindste i 5 Aar har opholdt sig og ernæret sig ærligt heri Riget. [...]
3. Naar Nogen er i Besiddelse af de lovbefalede Egen-skaber og har opfyldt de foreskrevne Betingelser, kan Borgerskab eller Næringsbeviis ikke nægtes ham. [...]

17. Enhver kan som Entrepreneur eller Leverandeur paatage sig Udførelsen af hvilket som helst Arbeide eller Leveringen af hvilket som helst Haandværks- og Fabrikvarer, naar han kun lader Arbeidet udføre ved eller bestiller Varerne hos Personer, der ere berettigede til at forfærdige og afsætte samme. Betjener han sig af Uberettigede, bliver saavel han som disse at ansee for uberettiget Næringsbrug. [...]

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvad ligger der i næringsfrihed, og hvordan kommer liberalismen til udtryk i kilden?
- 2) Rejs en problemstilling, som kilden kan være med til at besvare.

Ifølge den nye næringslov kunne alle i princippet slå sig ned og producere, hvad de ville, og handle på frie markedsvilkår. Der skulle ikke længere betales afgifter, når man førte varer ind i byerne. Der var dog fortsat told på de varer, der kom fra udlandet.

Som en del af det liberale marked og det kapitalistiske handelssystem, der nu var dominerende i Europa, nedlagde Danmark – mod en større erstatning – i 1857 Øresundstolden, der siden 1427 havde været en kæmpe indtægtskilde for kongen.

København

I hovedstaden København skete udviklingen hurtigst. Her havde der siden 1600-tallet boet cirka 10 procent af befolkningen, og det var her, kongen havde haft sit hof og militær, og der, hvor det nye danske parlament havde til huse. Det havde været med til at fastholde København som hovedstad, til trods for at byen lå afsides efter tabet af de svenske områder i 1660.

København udviklede sig, og snart blev de omkringliggende volde, der havde haft til formål at beskytte byen, en forhindring for byens videre udvikling. Den voksende befolkning betød en stigende befolkningstæthed i fattigkvartererne, der udgjorde en sundhedsmæssig risiko for smitsomme sygdomme. Voldene blev nedlagt i forbindelse med den nye næringsfrihed i 1857.

Byporte og volde blev nedlagt, og i stedet opstod de nye brokvarterer (Nørrebro, Vesterbro, Østerbro og Amagerbro) med beboelsesejendomme og erhvervsvirksomheder. Derved blev der skabt en social og funktions-

▼ Kort fra starten af 1800-tallet, det viser det befæstede København omgivet af volde.

mæssig opdeling af byen, som man ikke havde kendt til tidligere, hvor både overklasse og underklasse boede i de samme kvarterer, og håndværksvirksomheder og småindustri havde blandet sig med almindelig beboelse. Nu flyttede småindustrien ud af byens centrum, og i brokvarterene opstod arbejderboliger.

Kilde 45 er et lille uddrag af Karl Perssons (født 1897) erindringer om sin barndom på Christianshavn omkring 1900. Erindringerne er formentlig først skrevet mange år efter og udgivet i bogform i 1972.

Barndom på Christianshavn

Min far gik på jordarbejde. Der var fortjenesten ringe, så vidt jeg husker ikke over to kroner om dagen. Min mor havde hjemmearbejde, men gik senere på rengøring. Jeg var deres tolvte barn, og jeg havde en søster, som var yngre. Alle tretten levede dog ikke, de otte var døde som små. Det var ”denne hersens brystsyge”, der florerede, sagde min mor.

[...] Vi boede på første sal. Baghuset havde også lejligheder ud til den næste gård og var egentlig en mellembygning, men vi kaldte den hårdnakket baghus. Her boede fire familier på hver etage, og de lange gange lå tværs af bygningen, stejle trapper gik fra etage til etage uden nogen repos. Ved trappens fod førte en mørk gennemgang til næste gård og smøge,

hvor igen et sidehus skød sig op og tog lyset fra fløjen. Nedenfor vores vinduer stod en lang række skraldebøtter, så vi fik ikke frisk luft, når vi lukkede vinduerne op, men dunster, og om sommeren i tilgift en sværm af fluer. Det bandede min far meget over, og så snart der blev en chance, flyttede vi højere op, til tredje sal. Her var friskere og ovenikøbet eftermiddagssol. Derfor var lejen en krone dyrere, 13 kroner pr. måned. Gårdsiden lige overfor var udfyldt af en lang række retirader samt et potterum.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Gør rede for kildens ophavssituation, og hvilke spørgsmål kilden kan være med til at besvare.

Børnearbejde og livet på fabrikken

Arbejdsforholdene på fabrikkerne var dårlige, og på mange fabrikker ansatte man familier, der havde forladt landbosamfundet. Det betød, at mange børn arbejdede på fabrikkerne for at supplere familiens indkomst, og for forbiksejeren var børnene billig arbejdskraft.

I 1873 blev der indført en fabrikslov, der forbød børn under 10 år at arbejde på fabrikkerne, og i 1913 blev aldersgrænsen hævet til 14 år.

I den tidlige industri som for eksempel klædefabrikken i Brede nord for København opstod et fabrikssamfund, der bestod af mange arbejderfamilier, der boede i små lejligheder ved siden af fabrikken, og på mange måder afspejlede det strukturen for det gamle landbosamfund, hvor den patriarkalske godsejer var skiftet ud med fabriksejeren.

Arbejdsstyrke og mekanisk kraft i København

	1847	1873	1906
Arbejdsstyrken	8.500	21.400	52.000
Antal virksomheder	47	182	1.257
Antal hestekræfter	386	2.384	25.443

Kilde: Askgård m.fl.: Det industrielle Danmark, Systime 1982, side 22.

I de store byer var arbejderne mere overladt til sig selv, og det kunne være svært at få tilværelsen til at hænge sammen med en 6-dages arbejdsuge på op til 72 timer.

Hygiejnen i København

I forhold til andre europæiske storbyer var de hygiejniske forhold i København langt bagud, og mange lejligheder havde lokum under trappen, eller afmærningen blev samlet i gruber. De blev tømt af de såkaldte natmænd, der i ly af natten kørte afføring ud til lossepladsen på Amager, som fik navnet "lor-teøen".

Emil Hornemann (1810-1890) var praktiserende læge i København og var en ledende skikkelse i kampen for bedre boligforhold og bedre sociale forhold for byens arbejderklasse. **Kilde 46** er en artikel fra 1858, hvor Hornemann beskriver de fattiges boligforhold i København.

Kilde 46

Boligforhold i København

Jeg kan anføre mange eksempler på, at mand, kone og seks-syv børn lever i et af to små kælder- eller kvistkamre, undertiden med logerende i et sidekammer, og så fremdeles; og at lejlighederne også i andre henseender er uheldigt stillede hvad sundhedsbetingelser angår, behøver næppe noget bevis. Distriktlægernes og sundhedskommissionernes indberetninger, den overordentlige sundhedskommissions synsprotokol, vidner nok om, hvor usunde og forfaldne de er, ikke at tale om, at det, som bekendt, for en stor del er i disse lejligheder, at de epidemiske sygdomme, især kolera, søger de fleste ofre. Og disse forhold er det, som i årevis er blevet forværret, uden at der er gjort stort andet end mindre private forsøg på at modvirke dem.

Værterne derimod står sig derved; de gør intet ved lejlighederne, der betaler sig så godt, og tænker

snarere på at indskrænke end udvide disse. Der er endnu en klasse af beboere, nemlig de egentlige fattige, der ikke selvstændig kan forsørge sig selv, og som kommunen derfor må tage sig af. Det er ikke de egentlige fattiglemmer, hvilke forsørges i fattigvæsenets forskellige stiftelser, arbejdshuse og hospitaler, men familier og personer, der kun for en del kan ernære sig selv, men i øvrigt må søge fattigvæsenets hjælp. Denne hjælp ydes blandt andet som husleje-hjælp, der udbetales halvårsvis, efter at værterne i forvejen har fået anvisninger på den.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvordan beskriver kilden boligforholdene i København?
- 2) Rejs en problemstilling, som kilden kan være med til at besvare.

Industrien og naturvidenskaben

De vigtigste brancher var tekstilindustri og jern- og metalindustrien, der hovedsagelig producerede til hjemmemarkedet, sådan som det var tilfældet med det jernstøberi, som Hans Baumgarten etablerede, efter at han havde arbejdet og uddannet sig i Tyskland. I 1846 slog hans sig sammen med Carl

Burmeister, der var uddannet på Polyteknisk Lærestalt, og sammen lavede de et maskinværksted og jernstøberi på Christianshavn i København. Som aktieselskab fik de ny aktiekapital ind, og de anlagde et skibsværft, hvor de blev førende, ligesom de senere blev førende i produktionen af centrifuger til mejerier.

I historien om B&W ligger nogle tidstypiske træk. Dels opstod idéen om at grundlægge maskinværksted og jernstøberiet efter uddannelse og ophold i Tyskland, hvorfra mange danske iværksættere fik inspiration. Dels var Burmeister uddannet ingeniør på Polyteknisk Lærestalt (det, som i dag hedder DTU). Antallet af naturvidenskabelige institutioner voksede fra 1820'erne og frem. Polyteknisk Lærestalt var blevet grundlagt i 1829 og var derfor et udtryk for, at statsmagten understøttede den naturvidenskabelige forskning. Andre eksempler var grundlæggelsen af Landbohøjskolen, Statens Serum Institut og Meteorologisk Institut. Endelig var aktieselskabsformen en tidstypisk virksomhedsform, der mindskede risikoen for sine investorer.

Carlsberg var et andet eksempel på en virksomhed, der på mange måder var et udtryk for den optimisme, der var om naturvidenskaben. Naturen kom i centrum i 1800-tallet, og der opstod en række steder, hvor forskere og almindeligt interesserede kunne studere naturen, for eksempel Zoologisk Have og Botanisk Have, og ingeniøren var datidens helte, som vi for eksem-

▲ PS Krøyer: Jernstøberiet på B&W (1885)

pel ser det i romanen *Lykke-Per* af Henrik Pontoppidan fra begyndelsen af 1900-tallet.

Carlsberg var et eksempel på en virksomhed, hvor industriel udvikling og naturvidenskabelig forskning smeltede sammen. Grundlæggeren J.C. Jacobsen, der havde hentet inspiration til sin ølbrygning efter ophold i Bayern i Tyskland, fik opbygget et videnskabeligt laboratorium, hvor forskere kunne undersøge kemiske og bakteriologiske processer, der blev en af grundene til, at Carlsberg fik succes som erhvervsvirksomhed.

Fejring af fremskridtet

Fremskridtet og de tekniske tigerspring, der fandt sted i sidste halvdel af 1800-tallet, kom direkte til udtryk i Den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København i 1888. Udstillingen var en fejring af 100-året for stavnsbåndets ophævelse og således en fejring af friheden og fremskridtet.

Inspirationen til udstillingen kom fra London, hvor man i 1851 havde afholdt en verdensudstilling til fejring af industrialiseringens fremskridt. Hovedbygningen og det store udstillingsareal lå der, hvor Tivoli ligger i dag, og hvor der tidligere havde været en del af den københavnske vold. Også industriforeningens hovedbygning blev inddraget og kunne med udstillingen fejre sit 50-årsjubileum.

Begejstringen for den teknologiske udvikling og de naturvidenskabelige fremskridt blev lovprist af mange, og perioden cirka 1880 til 1914 gennemstrømmedes af en kolossal teknologioptimisme. En af dem, der lovpriste fremskridtet, var den danske forfatter Johannes V. Jensen, som det fremgår af kilde 47, der er fra 1901.

▼ Johannes V. Jensen (1873-1950).

Kilde 47

Maskinens kraft

Men der er ingen levende til, der kan fatte Kraftspændingen i en Dampmaskines Cylinder, ingen Fantasi aner det vældige i Stempelstangens glatte Stamp, femogtyve hundrede Hestekræfters Spil op og ned. Energien i dette Ben, der træder Krumptappen med usvækket vægt hvert Sekund, Massen af Metal, der lystre som i en Leg om de oliesmurte Lejer! ... Maskinens Kraft er ufattelig. [...] De elektriske Blus slukkes ikke, Traadene ligger roligt i Jorden, Maskinerne arbejder langt borte i urokkelig takt, blottet for opsætsighed, døde for bevidsthed – Menneskets selvhjulpne Forsyn. [...] Kraften i hjertets muskler driver

blodstrømmen, men dampstrømmens kraft driver stemplet i Cylinderen [...] således er kredsløbet fuldent, menneskets livskraft, der før skød over målet og ind i himlen, vender tilbage gennem maskinen.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Gør rede for kildens ophavssituation, og hvilke spørgsmål kilden kan være med til at besvare.
- 2) Vurdér, hvilke fordele og ulemper der er ved at benytte skønlitteratur som historisk kilde.

Ikke alle var dog lige så begejstrede som Johannes V. Jensen, og nogle så udviklingen som en trussel mod det gamle, trygge samfund. Dette syn findes hos blandt andet Henrik Pontoppidan i romanen *De dødes rige* (skrevet 1912-1916) (kilde 48).

Kilde 48

De dødes rige

Jyllands-ekspressen jog mod København med en halv times forsinkelse på grund af tåge over bæltene. Den grå oktoberdag var gledet over i en farveløs skumring, og nu var det mørk aften med en stjerneløs himmel. [...] Nu gled toget ind mellem Hovedbanegårdens perroner, og alle fik travlt med at komme ud. Kun den svære mand blev siddende, indtil de andre havde forladt kupeen. Han havde ikke noget at haste efter. Der stod ingen og ventede på ham. Han var en fremmed. [...]

Det var tolv år, siden han havde været i hovedstationen, og stationen lå dengang på et andet sted. Den øredøvende færdsel af mennesker og vogne gjorde ham modløs. Var dette virkelig København? Han havde jo nok hørt, at byen i de senere år havde forandret sig meget og var bleven en verdensstad. Men dette travle mylr på fortovene, disse lange rækker af sporvogne, der suste afsted som hele jernbanetog med

svovlblå gnister under hjulene, denne sværm af køremaskiner, der fløj surrende ud og ind mellem hinanden som røddjede kæmpebiller, denne larm af tudehorn og klemten af klokker som på en markedsplads – var det virkelig København? Alle husene var illuminerede. Over taget af en bygning på den anden side af gaden stod der med luende bogstaver: "Whisky er den bedste drik." Og se der! Endnu højere oppe blev der som af en usynlig hånd skrevet hen over himlen med ildskrift: "Søholms kaffe er den billigste." "Dette er jo helvede!" mumlede han.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvordan forholder kilden sig til udviklingen? Find citater, der understøtter kildernes synspunkter.
- 2) Hvordan kan vi bruge en litterær tekst som kilde i historie, og hvad skal vi være opmærksomme på?

Nye tider i landbruget

Fra 1875 begyndte priserne på korn at falde, fordi den teknologiske transportrevolution med jernbaner og dampskibe nu billigt kunne transportere kvalitetskorn fra prærien i USA til det europæiske marked (se *Vores verdenshistorie 2*).

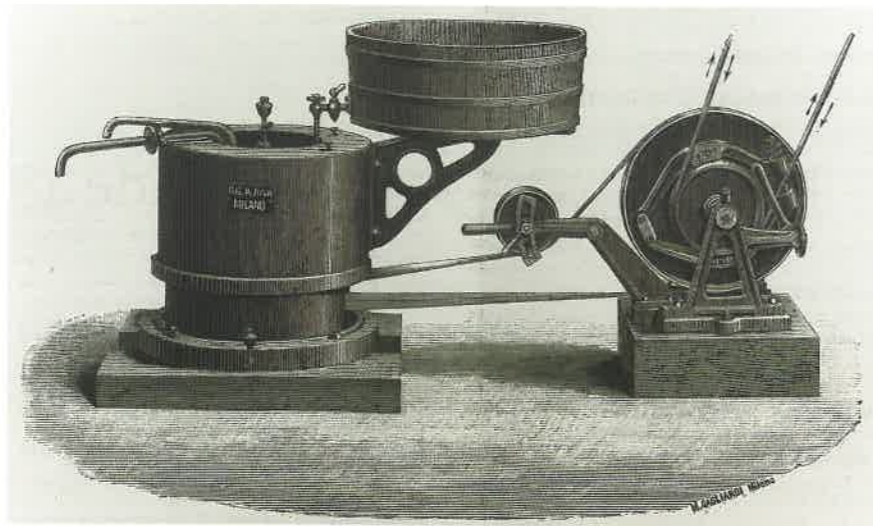
De danske bønder var afhængige af salget af korn og kvæg, og da kornpriserne blev ved med at falde og Tyskland i 1879 indførte høje toldsatser på import af levende kvæg, var landbruget i knæ. Senere forbød både Tyskland og England import af levende kvæg.

Løsningen blev, at landbruget omlagde produktionen fra vegetabilsk til animalsk produktion, det vil sige kød, smør og ost.

Omlægningen betød, at der over hele landet i 1880'erne skød mejerier og slagterier op, der kunne forarbejde landbrugsprodukterne til smør, ost og bacon. I stedet for at dyrke korn til eksport blev kornet nu i højere grad brugt som foder til dyrene. Omlægningen viste sig at være en klog beslutning, fordi efterspørgslen på forarbejdede landbrugsvarer var stabile eller svagt stigende.

▲ Henrik Pontoppidan (1857-1943).

▲ Mælkecentrifuger blev brugt på de danske andelsmejerier til at adskille fløde og mælk. Centrifugen på billedet er produceret på danske B&W, afbildet i et italiensk katalog (1888).

Omstruktureringen af den danske landbo-produktion var en organisatorisk bedrift, der hang sammen med dannelsen af den danske andelsbevægelse.

Andelsbevægelsen

Rundtom på gårdene fremstillede man smør af den fløde, der blev tilovers. Gårdmanden

fik ikke meget for det hos den lokale købmand, der blandede det op med andre gårdes små mængder smør. Dette smør blev kaldt "bøndersmør" og var ikke af særlig god kvalitet, og derfor heller ikke særlig dyrt.

Anderledes var det på herregårdene, her var antallet af malkekøer langt større, fodringen bedre, og smørfremstillingen foregik dagligt og på professionel vis. Derfor var prisen og kvaliteten på "herregårdssmør" også meget bedre end på "bøndersmør".

Bønderne fik nu den idé, at de selv skulle producere kvalitetssmør. De genoptog det gamle landsbyfællesskab på en ny måde og indgik nu i et fællesskab, hvor man på andelsbasis fik del i produktionens værdi. Tanken var, at de værdier, der blev til i landbosamfundet, skulle komme de producerende bønder til gode.

Det begyndte med grundlæggelsen af et andelsmejeri i Hjedding i Vestjylland i 1882. De lokale bønder investerede i fællesskab i mejeriet og indkøb af den nyopfundne centrifuge, der kunne skille fløden fra mælken. Andelshaverne forpligtede sig til at levere god mælk til mejeriet og fik så del i overskuddet efter den leverede mængde mælk. På generalforsamlingen stemte man "efter hoveder, ikke efter høveder (det vil sige antal køer)", og på den måde var andelsbevægelsen anderledes og mere demokratisk end aktieselskaberne i byerne, hvor man stemte efter, hvor mange aktier man havde.

Når bønderne gik med i et andelsmejeri, indgik de en kontrakt, der beskrev samarbejdet. Et eksempel på sådan en kontrakt er **kilde 49**, fra Strel-

luf Andelsmejeri, der blev grundlagt i Vestjylland 1883 og var et af de første andelsmejerier i Danmark.

Andelsbevægelsen

	1870	1880	1890	1900	1914
Andelsmejerier	0	0	679	942	1.168
Andelsslagterier	0	0	10	26	41
Brugsforeninger	18	119	395	827	1.470

Kilde: Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, bind 1, side 218.

Andelskontrakt

Den 12. januar 1883 samledes undertegnede og vedtog følgende regler for oprettelsen af et andelsmælkeri: [...]

III. Leverandørerne forpligter sig til at levere sund, ren og uforfalsket mælk, og mælkeristen samt bestyrelsen har lov til at komme og se efter i stalden, om malkningen foretages med tilbørlig orden og renhed. Der må således ikke malkes med våde hænder eller røres i gødningen, mens malkningen finder sted, og yveret må renses for snavs, om sådant findes, inden malkningen begynder. [...]

V. Der må ikke fodres stærkere med kålrabi eller turnips i malkningsperioden, end at det ikke kan smages på mælk eller smør. Der må fremdeles ikke fodres med mugne ærter eller vikker, og vikker må kun bruges med blanding om sommeren som grøntfoder. Der skal gives 1 pd. rapskager til hver malkende ko, hvoraf der mindst daglig malkes 3 potter mælk. Rapskagerne fås gennem mælkeriet, og derved fås undersøgte varer under garanti og mulig til billige

priser. I tilfælde af afspærring, brud på maskinen eller ildebrand forpligter mælkeriet sig ikke til at modtage mælken. [...]

VII. Aktionærernes anliggender ledes af en bestyrelse på 5 medlemmer, der vælges af den årlige generalforsamling ved simpel stemmeflerhed, og enhver aktionær er pligtig at udføre dette hverv, dog er han berettiget til, når han har fungeret i 3 på hinanden følgende år, at fordre sig fritaget i et lige så langt tidsrum. Foreningens bestyrelse repræsenterer foreningen udadtil – og hvad og hvilke afgørelser der måtte træffes på foreningens vegne, skal være bindende for denne – for så vidt det angår mælkeriets drift.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvordan organiseres andelsmejeriet ud fra kontrakten?
- 2) Hvilke problemstillinger kan kilden være med til at besvare?

Den selvbevidste bonde

Fra 1875 til 1900 blev den danske landbrugseksport mere end fordoblet, og især smør og flæsk udgjorde en vigtig del. Over halvdelen af den samlede produktion blev eksporteret, primært til England. Dansk landbrug havde foretaget et imponerende kvantespring fremad og lagde her grunden til, hvordan dansk eksport den dag i dag fortsat er afhængig af forarbejdede landbrugsvarer.

Omlægningen var et godt bevis på, at den danske bonde havde ændret sig gennem 1800-tallet fra den underdanige fæstebonde til den selvbevidste gårdmand, der var at finde i sogneråd, på politiske vælgermøder og i Folketinget for partiet Venstre.

Det var også et resultat af, at bønderne var blevet bedre rustede end de havde været tidligere, særligt efter indførelsen af pligten til at gå syv år i skole efter skoleloven i 1814. Det betød, at næsten alle danske børn kunne læse og skrive i anden halvdel af 1800-tallet. Det blev en væsentlig forudsætning for bøndernes selvbevidsthed og tilegnelse af ny viden, som lå til grund for de nye andelsmejerier og foreninger, der kunne rådgive bønderne.

Dannelsen af bondeklassen som modsvar til byernes overklasse fandt man også i den nye højskolebevægelse.

▲ Foredrag på Askov højskole, hvor emnerne var nationale, religiøse og almenmenneskelige emner. På billedet ses skolens lærere og elever, og på væggen hænger et billede af N.F.S. Grundtvig (1783-1872), der var en af initiativtagerne til højskolebevægelsen.

Højskolebevægelsen

Højskolebevægelsen kan opfattes som en protest mod bykulturen og overklassens skolesystem, hvor man for eksempel lærte latin og græsk ved hjælp af terpemetoder, hvor man skulle kunne det hele udenad. På højskolen skulle man vækkes menneskeligt, nationalt og religiøst gennem "det levende

ord". I stedet for undervisning i romersk og græsk civilisation og kultur skulle man undervises i modersmål og fædrelandshistorie sammen med praktiske fag som landbrugskundskab og regnskabsføring.

En af initiativtagerne til højskolebevægelsen var præsten og salmedigteren N.F.S. Grundtvig (1783-1872). For Grundtvig var centrale danske værdier trangen til frihed og demokrati og lighed, og hans tanker kom til at spille en vigtig rolle for udviklingen af højskolerne og for kulturlivet i sidste halvdel af 1800-tallet.

Den første højskole blev oprettet i 1844 i Rødding i Sønderjylland, men hurtigt fulgte højskoler rundt om i landet, og i 1870'erne var der 50 højskoler med mere end 3000 elever.

Højskolebevægelsen var med til at styrke bondeklassens øgede samfundsmæssige bevidsthed.

Flugten til Amerika

Mekaniseringen af landbruget medførte ændringer i landbosamfundet. Der var nu ikke længere det samme behov for karle på gårdene, og det satte gang i en vandringsvæk fra landet. Nogle søgte mod byerne, hvor de fik arbejde i industrien, og andre søgte lykken i Amerika. Rygtet om det fjerne land, der svømmede i mælk og honning, satte for alvor gang i afvandringen fra landet.

Der kom for alvor gang i udvandringen i anden halvdel af 1800-tallet, især efter vedtagelsen af den amerikanske lov The Homestead Act fra 1862, der tilbød voksne nybyggere et stykke land svarende til en dansk bondegård, hvis de dyrkede jorden i fem år (se *Vores verdenshistorie 2*).

Udvandringen til Amerika 1870-1914

1870-1879	37.422
1880-1889	72.600
1890-1899	50.340
1900-1914	109.000

Kilde: Dansk socialhistorie, bind 5, side 91.

▲ Maleriet "Udvandrerne på Larsens Plads" (1890) viser en gruppe mennesker på Københavns havn inden afrejsen til Amerika. Maleren Edvard Petersen skildrede især arbejdernes liv.

Når man skal forklare, hvorfor mange valgte at udvandre, beskrives det ofte med to engelske begreber: Push (skubbe) og Pull (trække). Pull-effekten betød, at man blev tiltrukket af noget i det fremmede, altså dér, hvor man søgte hen. Det kunne være gode forhold for at købe jord eller nye muligheder, som man troede USA kunne tilbyde. Mange danskere hørte om naboer og familiemedlemmer, der udvandrede. En del sendte breve hjem og fortalte om deres nye liv i Amerika. Mange breve var nærmest hvervekkampagner, for der var ikke grænser for, hvor mange muligheder USA kunne tilbyde.

De amerikanske jernbaneselskaber fik jord af staten for at anlægge jernbaner, og den jord solgte de til nybyggerne. Det var derfor almindeligt, at jernbaneselskaberne indrykkede tillokkende annoncer for mulighederne for at bosætte sig i USA.

Dansk- og historieopgaven (DHO)

Som du kan se ud fra kilde 47 og 48, så kan vi i historie bruge litterære værker som kilder, selv om de er fiktive fortællinger. Vi skal derfor være varsomme med at bruge dem, for de fortæller jo ikke nødvendigvis en faktuel sandhed, men derimod en forfatters (fiktive) tanker. I faget dansk har man netop en række faglige metoder, der åbner teksten, så vi kan forstå den. De dansk-faglige metoder er meget anderledes end den kildekritiske metode, vi bruger i faget historie, hvor vi arbejder efter at finde frem til, hvad vi kan bruge kilden til i forbindelse med vores problemstilling.

Netop samspillet mellem dansk og historie – og de to fags forskellige metoder – ligger bag den første opgave, som du skriver på STX. Dansk- og historieopgaven (DHO) skal med andre ord få de to fag til at ”spille sammen”, så du får et mere nuanceret billede af et overordnet tema.

Et populært tema for DHO er ”det moderne gennembrud”, fordi der sker en lang række brydninger i samfundet, som kan belyses med både historiske kilder og litterære værker. På den måde kan de to fag med hver deres metode belyse en række problemstillinger, for eksempel industrialiseringen, som vi lige har set. Det kunne også være det ændrede syn på kvinder, arbejderklassens kamp for bedre rettigheder eller industrialiseringens gennembrud (de tre temaer skal vi se nærmere på i det følgende). På hjemmesiden ligger der tekster og opgaveformuleringer, der knytter sig til *Vores danmarkshistorie*, og som kan bruges som inspiration til din DHO.

Opgave:

- 1) Læs Fokuspunkt 12 (side 177) om diakron og synkron undersøgelse, og udvælg tre punkter fra kapitlet her, som skal indgå i en historisk redegørelse for industrialiseringens gennembrud i Danmark i sidste halvdel af 1800-tallet

SLAGET PÅ FÆLLEDEN

I takt med industrialiseringen og koncentrationen af arbejdere i de større byer begyndte også nye idéer at komme til Danmark. Allerede i midten af 1800-tallet havde den voksende arbejderklasse i England og Tyskland fået et politisk ståsted i Karl Marx og Friedrich Engels kampskrift *Det kommunistiske Manifest* og i Karl Marx' *Kapitalen*.

Marx og Engels delte fortiden op i forskellige samfundstyper og argumenterede for, at det kapitalistiske samfund, ligesom andre tidligere samfund, ville bryde sammen og blive erstattet af et kommunistisk samfund. Omkring 1870 begyndte idéer om fagforeninger og arbejdernes klassekamp at vinde indpas i Danmark, samtidig med at de franske arbejdere i Paris tog magten og oprettede den såkaldte Pariserkommune. Det var det første eksempel på, at arbejderne kunne rejse sig og gribe magten, som Karl Marx havde beskrevet det. Pariserkommunen blev dog kun et kortvarigt eksperiment, for i 1871 blev det nedkæmpet med militærmagt.

Louis Pio og Socialisten

Det første danske socialistparti, Socialdemokratiet, blev dannet i 1871 som en afdeling af Den første Internationale, der blev ledet af Karl Marx. Den

▼ Erik Henningsen: *Sat ud* (1892).

danske afdeling blev ledet af den temperamentsfulde postembedsmand Louis Pio (1841-1894), og hurtigt fik partiet fat i arbejderne, som allerede i 1872 havde 9.000 medlemmer. Der var dog lang vej til politisk indflydelse for de danske socialister.

I partiavisen *Socialisten* skrev Pio om arbejdernes vilkår, og i et flammende sprog opfordrede han arbejderne til at stå sammen mod kapitalisterne. Det var i høj grad Pio, der tegnede den nye arbejderbevægelses synspunkter, og hans lidenskabelige artikler forskrækkede borgerskabet og statsmagten, blandt andet set i lyset af arbejderopstanden i Paris.

Den 4. april 1872 indledte de københavnske murersvende en strejke for at få højere løn. Arbejdsgiverne afviste kravene og var klar til at lade murerne strejke, for de kunne få andre til at tage deres arbejde. Arbejderne, derimod, fik ikke løn, når de strejkede, og i begyndelsen af maj syntes situationen håbløs.

Louis Pio besluttede at kaste *Socialisten* ind til støtte for de strejkende, og i avisen opfordrede han alle arbejdere til at møde op til støttedemonstration for de strejkende murere. Demonstrationen skulle finde sted 5. maj 1872 på Fælleden i København, som lå uden for de gamle, men nu nedlagte volde og i det område, hvor arbejdernes boliger langsomt skød op. **Kilde 50** er den artikel, som Louis Pio skrev 2. maj 1872 i *Socialisten* med opfordring til demonstrationen på fælleden.

Kilde 50

”Målet er fuldt”

Københavns Arbejdere!

Vor ivrigste og mest hadefulde Modstander, Redaktør C. Ploug, erklærer i „Fædrelandet“, at „Samfundets Tarv fordrer paa det bestemteste, at dette Forsøg (Murerskruen) falder saaledes ud, at Arbejderne kommer til bedre Erkendelse af deres egen Interesse“, det vil med andre Ord sige, at han opfordrer Murmestrene til at sulte deres Svende ud, for at ikke de andre Haandværkere og Arbejdere ogsaa skal faa Mod til at forsøge at forbedre deres Kaar!

Skal vi da som Lam lade os føre til Kapitalens Slagterbænk? Skal vi taale, at vore Fjender maaske for flere Aar stanser vor Fremgang? Nej, det kan Københavns Arbejdere ikke være bekendt! Lad os derfor samle os; Regeringerne plejer jo hvert Øjeblik at holde Revu over de af deres Undersaatter, som de ved første givne Lejlighed vil ofre paa Krigsgalskabens Alter for at tilfredsstille deres Ærgerrighed. Lad os da

engang holde Mandtal over alle frie Arbejdere, over Alle, som vil hjælpe os i Kampen mod Kapitalen; vi vil da faa at kende vor egen Magt og vore Fjenders Svagheit; samlede i tusindvis vil vi stille vore Fordringer og love hverandre at staa Last og Brast indtil Sejren er vor!

Men Jer, I Guldets Dyrkere! I, de Fattiges Udsugere! Eder vil vi endnu en Gang tilraabe: „I har i Aartusinder iskænket os en bitter Livsdrik; vogt Jer nu, Maalet er fuldt! Lad der ikke komme en eneste Draabe til, eller — det flyder over!

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Beskriv stemningen i artiklen, og udvælg de ord og vendinger, der er med til at sætte denne stemning.
- 2) Rejs en problemstilling, som kilden kan være med til at besvare.

Politiet fandt ordlyden i artiklen truende og valgte derfor 4. maj at forbyde mødet næste dag, hvilket fremgår af følgende bekendtgørelse (**kilde 51**).

Kilde 51

Politiets bekendtgørelse

Den såkaldte internationale Arbejderforening her i staden har ved jævnlige udtalelser såvel gennem sit ved foreningens love som dens organ anerkendte blad ”Socialisten” som ved mundtlige foredrag – dels i dens møder her i staden, dels i møder på forskellige steder rundt om i landet – stillet en omstyrning af de bestående samfundstilstande, statsforfatningen derunder indbefattet, i udsigt som noget der ikke kan undgås. Derfor bliver bemeldte såkaldte folkemøde – så vel som ethvert andet offentligt møde under åben

himmel der af nævnte forenings bestyrelse eller af andre på dens vegne måtte blive berammet – i henhold til grundlovens paragraf 88 som farligt for den offentlige fred og sikkerhed herved forbudt.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvordan begrundet politiet forbuddet mod mødet?
- 2) Kender vi til sager i dag, hvor myndighederne har brugt grundlovens paragraf 88 til at forbyde foreningsaktivitet?

Demonstrationen blev altså forbudt, men om aftenen den 4. maj samledes arbejdere for at høre Pios reaktion og om man skulle overholde politiets forbud. Politiet sendte en spion til mødet, som efterfølgende aflagde rapport, som du kan læse i **kilde 52**.

Kilde 52

Politispion om Pios tale til arbejderne

Politidirektørens forbud mod arbejdermødet indeholdt et absolut og ligefremt brud på denne grundlovens bestemmelse, idet ikke alene det til i dag berammede møde, men ”ethvert andet offentligt møde under åben himmel der af den nævnte forenings bestyrelse eller andre på dens vegne måtte blive berammet” forbydes. Thi om end politidirektøren kunne tro at finde lovhjemmel i nævnte paragraf til at forbyde det til i dag berammede møde, så var det åbenbart et ligefremt lovbrud på forhånd at ville forbyde mø-

der, hvis hensigt og karakter man aldeles ikke kunne have noget begreb om. Bestyrelsen betragtede sig derfor i sin gode ret, når den uden at tage hensyn til politidirektørens forbud afholdt mødet – atter stormende bifald og jubel.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvordan begrundet Pio ifølge kilden, at han mener, de alligevel skal afholde demonstrationen?

Pio og andre ledere blev arresteret natten til den 5. maj 1872, men arbejderne mødte alligevel op på Fælleden 5. maj. Her slog politiet til, og det kom til slagsmål.

▲ Erik Henningsen: *En agitator* (1899). Billedet viser et af arbejderbevægelsens møder på Fælleden i København.

Arbejderbevægelsen

I årene efter slaget på Fælleden var der ikke meget gang i den danske arbejderbevægelse, men i 1880'erne voksede den sig gradvis stærkere. Bevægelsen var delt i både et parti, der nu kaldte sig Socialdemokratiet, og en fagbevægelse, der i 1898 blev til De Samvirkende Fagforbund.

Det var i første omgang gennem fagbevægelsen, at arbejderne fik indflydelse, og hvor det lykkedes at lægge pres på arbejdsgiverne til at indgå aftaler om lønforhold og arbejdstid. Det kulminerede med det såkaldte septemberforlig i 1899, hvor arbejdernes ret til at organisere sig blev anerkendt, og hvor fagforeningernes ret til at indgå kollektive overenskomster på arbejdernes vegne blev slået fast.

Det var vanskeligere for Socialdemokratiet at få politisk indflydelse, og partiet fik sit første mandat i Folketinget i 1882, takket være et valgsamarbejde med Venstre, der ikke stillede op i byerne. Sammen med Socialdemokratiet kunne Venstre stikke en kæp i hjulet på deres politiske hovedmodstandere i Højre. Logikken var, at Venstre hellere så en socialdemokrat i Folketinget end en højremand. Socialdemokraterne havde indflydelse på en række love, blandt andet sygekasseloven i 1892 og en lov om alderdomsforsorg i 1902, men partiets gennemslagskraft kom først efter første verdenskrig (1914-1918). Det skal vi se nærmere på i næste kapitel.

▼ Louis Pio (1841-1894).

Diakron eller synkron historieundersøgelse

Når man arbejder med en historisk undersøgelse, kan man gøre det på forskellige måder. Man kan "angribe" sit emne ved at se det diakront eller synkront. Begrebsparket er ofte brugt i de humanistiske videnskaber og er en del af den basale videnskabsteori, som du skal kende til, når du for eksempel skriver SRP i 3. g.

Men hvad dækker de to begreber over? Ordet synkron kommer af det græske ord *syn*, der betyder "sammen", og *khronos*, der betyder "tid". Det synkrone er altså det, som sker på samme tid. Ordet diakron kommer også fra græsk og er en sammensætning af *diá*, der betyder gennem og *khronos*. Det diakrone er altså det, som forløber på langs ad tidsaksen, som ændrer sig med tiden.

Den synkrone undersøgelse handler altså om at undersøge samfundsforhold inden for en periode, mens den diakrone undersøgelse har fokus på at se på samfundsudvikling over en længere periode.

Hvis vi ser på det kapitel, som vi er i gang med, så handler det om middelaldersamfundet. Hvis vi ser på det synkront, betyder det, at vi undersøger mere eller mindre faste tilstande i den periode, som vi har defineret som middelalder. Det kunne for eksempel være vasalforholdet eller kirkens virke med salg af afladsbreve. Når vi har fokus på sådanne permanente forhold inden for et bestemt tidsrum, træder selve samfundsudviklingen mere i baggrunden. I et synkront perspektiv er der således ofte fokus på periodens konkrete indhold.

Derimod har den diakrone undersøgelse netop fokus på, hvordan forhold ændrer sig over tid, for eksempel fra én historisk periode til en anden. Det kan for eksempel være en undersøgelse af, hvordan styreformere, stater, pengesystemer eller landbrugsteknikker har udviklet sig over længere tid. I et diakront perspektiv er der således ofte fokus på årsagssammenhænge.

Man kan også bruge begreberne i forbindelse med erindringshistorie, hvor man i den diakrone analyse vil fokusere på, hvordan en historisk periode som eksempelvis middelalderen eller begivenheder er blevet erindret eller fremstillet forskelligt igennem tiden. Den synkrone analyse fokuserer derimod på, hvordan og hvorfor man på samme tid kan erindre og fremstille en historisk begivenhed på forskellige måder.

Opgave:

- 1) Diskutér, om historiefaget fortrinsvis arbejder diakront eller synkront. Brug eventuelt eksempler fra historieundervisningen i din klasse.

